

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ АПН УКРАЇНИ

МАРШИЦЬКА ВІКТОРІЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 372.3.033

**ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ
ДО ПРИРОДИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

13.00.08 – дошкільна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання Академії педагогічних наук України.

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

Пустовіт Наталія Афанасіївна

Інститут проблем виховання АПН України,

завідувач лабораторією екологічного виховання

Офіційні опоненти: - доктор психологічних наук,

професор **Приходько Юлія Олексіївна,**

Національний педагогічний університет

ім. М.П. Драгоманова, професор

кафедри психології і педагогіки

- кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

Плохій Зоя Павлівна,

Інститут проблем виховання АПН України,

завідувач лабораторією дошкільного виховання

Провідна установа: Південноукраїнський державний педагогічний університет

ім. К.Д. Ушинського, кафедра дошкільної педагогіки

Міністерство освіти і науки України, м. Одеса

Захист відбудеться “ 21 ” січня 2003 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 26.454.01. в Інституті проблем виховання АПН України за адресою: 04060, Київ, вул. М. Берлинського, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту проблем виховання АПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розіслано 20 грудня 2002 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Г.П.Пустовіт

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність роботи. Нові світоглядні орієнтири та соціальні завдання, які стоять нині перед людством, актуалізують проблему ставлення людини до природи, корекції ціннісних орієнтацій та утвердження гуманістичних соціально-моральних позицій щодо використання природи суспільством.

Сучасний розвиток педагогічної науки в Україні передбачає обґрунтування і реалізацію нових методологічних засад виховання. Законами України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, державними національними програмами “Освіта” та “Діти України” визначено, що центром виховного впливу має стати дитина, а метою – формування соціально активної, творчої, гуманістично спрямованої особистості. При цьому особливої ваги набуває єдність виховних впливів упродовж всього періоду становлення особистості, починаючи з раннього дитинства.

У Концепції екологічної освіти України серед завдань дошкільного виховання визначено формування основ екологічної культури, морально-ціннісної орієнтації особистості. Відомо, що цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи, переосмислення власної поведінки в межах гуманістично спрямованих орієнтирів щодо природи. Тому, основним предметом екологічного виховання дошкільників має стати формування суб’єктивного відображення універсальної цінності природи.

Для сучасних досліджень проблем екологічного виховання характерний гуманістичний підхід, згідно якого екологічні проблеми розглядаються як такі, що стосуються внутрішнього світу особистості.

Наукові підходи до екологічного виховання в сучасних умовах розроблені в дослідженнях А.Захлебного, І.Зверева, І.Суравегіної, які визначили мету, принципи, завдання і зміст екологічної освіти та виховання. Концептуальні положення екологічного напрямку педагогіки стосовно окремих навчальних предметів, позанавчальної діяльності, вікових груп та інших специфічних факторів уточнювались в Україні Л.Іщенко, Н.Лисенко, І.Мельник, Л.Різник, З.Плохій, Н.Пустовіт, Г.Пустовітом, Г.Тарасенко, Д.Струнніковою, Л.Шаповал та багатьма іншими вченими-педагогами.

Аналізуючи стан екологічного виховання у дошкільному закладі та у початковій школі, дослідники зазначають, що воно переважно спрямоване на інтелектуальний розвиток і меншою мірою торкається емоційно-чуттєвої сфери особистості. Водночас дотримання єдності впливу на інтелектуальну, емоційно-чуттєву, діяльнісну сфери особистості має принципово важливе значення і визначає ефективність екологічного виховання. Психологічний аспект досліджуваної проблеми відображений у працях Б.Ананьєва,

Л.Виготського, В.Вілюнаса, О.Запорожця, О.Леонтьєва, В.М'ясищева. У наукових працях Л.Артемової, А.Богуш, О.Кононко, В.Котирло, Я.Неверович, З.Плохій, Т.Поніманської, Ю.Приходько, Н.Яришевої підкреслюється особлива чутливість дошкільників до впливів довкілля, різноманітних емоційно-образних стимулів, їх емоційна реакція на безпосередні враження.

Дошкільний вік сприятливий для екологічного виховання, адже саме у цей період закладаються основи культури спілкування і поведінки дітей у природі. Особливої уваги потребують діти старшого дошкільного віку, оскільки у них починають формуватися основи наочно-дійового та наочно-образного типів мислення. Старші дошкільники здатні розуміти й усвідомлювати зв'язки навколишнього світу. Діти цього віку мають об'єктивні можливості для самостійного спілкування з природою. Емоційна чутливість, сприятлива для розвитку моральних почуттів (О.Запорожець), новоутворення у вигляді усвідомлюваних мотивів, здатних підкоряти безпосередні потяги (О.Леонтьєв), поява етичних інстанцій (Л.Виготський, Д.Ельконін) роблять дошкільний вік сенситивним для розвитку основ особистості.

Вивчення стану проблеми екологічного виховання у педагогічній науці продемонструвало, що значна кількість досліджень у дошкільній педагогіці присвячена систематизації знань про природу (Л.Буркова, Т.Земцова, Л.Маневцова, Л.Міщик, С.Ніколаєва, А.Федотова, Т.Христовська, І.Хайдурова). В контексті нашого дослідження особливе значення мають роботи, присвячені формуванню у дітей дошкільного віку бережливого (В.Грецова), дбайливого (М.Ібраїмова, Г.Марочко, З.Плохій), свідомого (І.Комарова), ціннісного (М.Роганова) ставлення до природи.

Результати анкетування вихователів, батьків та дані констатуючого етапу експериментального дослідження свідчать, що у дітей старшого дошкільного віку є необхідні передумови формування позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи. Їм доступне розуміння різнобічних цінностей природи, вони вміють виразити свої емоції від спілкування з природою у творчій діяльності, знають правила поведінки в природі, можуть оцінити свої вчинки та вчинки інших. У навчально-виховному процесі дошкільного закладу природа, переважно, використовується як засіб розумового, естетичного розвитку дітей; серед методів екологічного виховання переважають вербальні й такі, що забезпечують безпосередню взаємодію з природою. Виховання у дітей позитивного ставлення до природи в умовах дошкільного закладу майже не підтримується сім'єю.

Враховуючи актуальність проблеми, її недостатню розробленість в теорії та практиці дошкільного виховання, протиріччя між потенційними можливостями старших дошкільників у вихованні емоційно-ціннісного ставлення до природи і станом виховної практики,

відсутністю технологій виховання цієї якості особистості, було визначено тему дисертаційного дослідження: **“Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною колективної теми “Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання школярів” лабораторії екологічного виховання Інституту проблем виховання АПН України, державний реєстраційний номер №0199U000062. Тема дисертаційної роботи затверджена на засіданні Вченої ради Інституту проблем виховання АПН України від 27 листопада 1998 р., протокол №11, затверджена Радою координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні від 26 січня 2000 р., протокол №1.

Об'єкт дослідження – екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – технологія виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження – науково обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити особистісно орієнтовану технологію виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза: ефективність технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у старших дошкільників забезпечується дотриманням єдності впливу на інтелектуальну, емоційну та діяльнісну сфери особистості і здійснюється поетапно через розширення потреб і мотивів взаємодії з природою та формування особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи.

У відповідності з метою і гіпотезою визначені **завдання дослідження:**

- з'ясувати стан проблеми в теорії та дошкільній виховній практиці;
- проаналізувати сутність поняття “емоційно-ціннісне ставлення до природи” та уточнити його використання стосовно дітей старшого дошкільного віку;
- визначити критерії сформованості емоційно-ціннісного ставлення до природи та виділити типи його прояву у дітей старшого дошкільного віку ;
- визначити принципи та етапи технології виховання досліджуваної якості особистості;
- розробити та експериментально перевірити засоби виховного впливу згідно технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку.

Методологічну основу дослідження складають загальнофілософські положення про цілісність природи, єдність природи і суспільства, про необхідність гармонізації та

гуманізації взаємовідносин суспільства з природою, про виховну і розвиваючу функції природи, закономірності психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Теоретичною основою дослідження є: філософсько-соціологічні концепції сутності культури особистості (М.Каган, М.Колесов, В.Крисаченко, Б.Марков, В.Межуєв); психологічна теорія особистості (Л.Виготський, О.Леонт'єв, С.Рубінштейн); теорія суб'єктивних ставлень (І.Бех, О.Лазурський, Б.Ломов, В.М'ясищев); концептуальні положення теорії екологічної освіти (А.Захлебний, І.Зверев, І.Суравегіна); типологія ставлень до природи в системі екологічної культури (С.Дерябо, В.Ясвін), положення про розвиток особистості у дошкільному віці (Л.Артемова, О.Запорожець, О.Кононко, Д.Ельконін, П.Якобсон).

Для вирішення поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження**:

Теоретичні: аналіз філософської, психолого-педагогічної і методичної літератури з проблеми дослідження; вивчення та узагальнення педагогічного досвіду, порівняльний аналіз.

Емпіричні: методи педагогічної та психологічної діагностики (анкетування вихователів, батьків, спостереження, бесіда, педагогічний експеримент); якісний аналіз результатів експерименту; методи математичної обробки одержаних результатів дослідження.

База дослідження. Педагогічний експеримент здійснювався протягом 1998-2001 років на базі дошкільних закладів №1, №2 м.Ірпінь Київської області; №815, №816 м.Києва; №59 м.Вінниці. Експериментом було охоплено 326 дошкільників, 98 батьків, 50 вихователів вищеназваних дошкільних закладів та 84 вихователя з числа слухачів курсів підвищення кваліфікації Київського міжрегіонального інституту удосконалення вчителів.

Дослідження проводилось в три **етапи**.

На першому етапі (1998-1999 рр.) здійснювалось теоретичне та практичне осмислення проблеми; формулювалася гіпотеза; проаналізовано сутність поняття “емоційно-ціннісне ставлення до природи” та уточнено його використання стосовно дітей старшого дошкільного віку; визначено критерії сформованості емоційно-ціннісного ставлення до природи та типи його прояву у дітей досліджуваного віку; виявлено педагогічні протиріччя.

На другому етапі (1999-2000 рр.) теоретично обґрунтовано технологію виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку; визначено етапи та засоби виховного впливу розробленої технології; здійснено експериментальну перевірку ефективності запропонованих розробок.

На третьому етапі (2000 – 2002 рр.) аналізувався та узагальнювався здобутий експериментальний матеріал, формулювалися висновки, розроблялися методичні

рекомендації для практичних працівників і батьків щодо виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку.

Наукова новизна дослідження: вперше обґрунтовано особистісно орієнтовану технологію виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку; критерії сформованості і типи прояву цієї якості як показника екологічної вихованості старших дошкільників; уточнено сутність поняття “емоційно-ціннісне ставлення до природи” стосовно вікових особливостей старших дошкільників; удосконалено принципи конструювання особистісно орієнтованої технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку, визначення кількісних та якісних характеристик емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до природи.

Практичне значення одержаних результатів визначають: конкретні засоби виховання у старших дошкільників емоційно-ціннісного ставлення до природи, розроблені відповідно до технологічних етапів цього процесу; методика визначення сформованості емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку; типологія старших дошкільників за виділеними критеріями та індивідуальними особливостями сформованості компонентів емоційно-ціннісного ставлення до природи. Розроблені науково-методичні рекомендації можуть бути використані у масовій педагогічній практиці роботи дошкільних закладів, навчальному процесі педагогічних училищ та вищих навчальних закладів, у післядипломній підготовці та перепідготовці педагогічних кадрів, у організації спільної навчально-виховної роботи дошкільного закладу з сім'єю.

Вірогідність здобутих даних і висновків забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних позицій дослідження, застосуванням комплексу методів, адекватних меті та завданням дисертаційної роботи, репрезентативністю вибірки, кількісною обробкою та якісним аналізом результатів експерименту, позитивними результатами експериментального виховання, апробацією і впровадженням їх у практику роботи дошкільних закладів.

На захист виносяться:

- науково обґрунтована й експериментально перевірена особистісно орієнтована технологія виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку;
- засоби виховного впливу, диференційовані стосовно етапів виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у старших дошкільників;
- критерії і показники емоційно-ціннісного ставлення до природи старших дошкільників.

Апробація і впровадження одержаних результатів: матеріали дослідження доповідались на засіданнях лабораторії екологічного виховання Інституту проблем виховання АПН України, звітних конференціях Інституту проблем виховання (1999-2001), на Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми національного виховання в системі неперервної освіти” (Чернівці, 1999), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості” (Київ, 2001), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з’їзду працівників освіти України” (Київ, 2001), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Шкільна екологічна освіта: проблеми та шляхи розв’язання” (Київ, 2001). Матеріали дослідження використані в процесі читання лекцій на факультеті педагогіки та психології (дошкільної) Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту ім. Григорія Сковороди.

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації знайшли відображення у 7 одноосібних публікаціях автора, з яких 5 надруковано у фахових виданнях ВАК України.

Структура дисертації: дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (248 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації – 186 сторінки, основний зміст викладено на 156 сторінках. Робота містить 11 таблиць, 12 рисунків на 15 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми дослідження, визначаються об’єкт, предмет і мета роботи, формулюється гіпотеза, завдання дослідження, розкриваються наукова новизна, теоретична і практична значущість дослідження, положення, що виносяться на захист.

У першому розділі “Теоретико-практичні основи виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку” дається аналіз стану дослідження проблеми виховання емоційно-ціннісного ставлення особистості до природи у філософській та психолого-педагогічній літературі, аналізуються соціальні витоки цього поняття, визначаються і досліджуються психолого-педагогічні передумови виховання відповідної якості особистості.

Результати здійсненого аналізу проблеми дозволили констатувати, що формування духовного світу гармонійно розвиненої особистості неможливе без виховання у неї ціннісного ставлення до природного середовища. Теоретичний фундамент поняття

“емоційно-ціннісне ставлення” складають, з одного боку, теорія цінностей, що розроблена у філософській літературі В.Василенко, О.Дробницьким, В.Тугаріновим, а з іншого – загальна теорія ставлень (Б.Ананьєв, О.Лазурський, В.М’ясищев та ін.), теорія емоцій (В.Вілліонас, Б.Додонов, К.Ізард, П.Симонов та ін.).

Проблема цінностей – це проблема цілісного ставлення людини до світу і до природи зокрема, а також до самої себе, проблема універсальності людського буття. Цінності сприяють перетворенню соціальних норм і ідеалів у особистісні принципи життєдіяльності (М.Каган, М.Колесов, Б.Марков, В.Межуєв).

Ставлення до природи – своєрідна проекція тих ціннісних підходів, що виробляються людством у процесі культурного розвитку. Процес становлення та розвитку людських потреб і ставлень обумовлений емоційними переживаннями, що базується на наявному фонді потреб, мотивів і ціннісного ставлення. Досвід емоційно-ціннісного ставлення включає емоційні переживання, що відповідають потребам і системі цінностей певного суспільства, і відрізняються якісними характеристиками, динамічністю й об’єктами, на які спрямовані.

Психологи зазначають, що у процесі виховання ставлення до навколишньої дійсності мають значення як позитивні, так і негативні емоції. Проте саме позитивні емоції, що базуються на задоволенні, є психологічним механізмом формування активної просоціальної позиції особистості (Б.Бітінас). Та лише емоційне ставлення ще не обумовлює визначеності ціннісного ставлення. Психологічну структуру людського ставлення складають пізнавально-емоційні утворення, їх своєрідний “сплав” (І.Бех).

Отже, у ставленні емоційний компонент є провідним. Тому особистісні ставлення характеризують ступінь інтересу, силу емоцій, бажань, виявляються у поведінці, діях і переживаннях суб’єктів, виступають рушійною силою діяльності особистості у довкіллі.

Аналіз філософських та психологічних джерел показав, що процес виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи (як складової екологічної культури особистості) складний і пов’язаний із формуванням ряду структурних компонентів особистості: 1) потреб, що обумовлені функціями природного довкілля; 2) емоційної готовності до усвідомлення цінностей природи; 3) мотивів взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи; 4) особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Історичний аналіз проблеми екологічного виховання дітей дошкільного віку засвідчив, що методологічні засади її розв’язання закладено у працях Я.Коменського, Й.Песталоцці, К.Ушинського. Вони визначили багатогранність впливу природи на особистість дитини, що фактично відповідає системному підходу до розуміння сутності та значення природи.

Теоретичні надбання педагогічної науки розвивалися вченими у подальші періоди. Протягом XIX – початку XX століття Є.Водовозова, Є.Тихеева, О.Симонович, С.Русова та інші, активно розробляючи теорію й практику дошкільного виховання, систематично звертались до природи як засобу гармонізації внутрішнього світу дитини, її відносин із довкіллям.

Дослідження провідних науковців сучасності (Л.Артемової, А.Богущ, З.Борисової, Н.Виноградової, Н.Лисенко, С.Ніколаєвої, З.Плохій, Т.Поніманської, Н.Яришевої та ін.) засвідчують, що ефективними формами та методами ознайомлення з природою є ті, що забезпечують чуттєве сприймання, наочно знайомлять дітей з живою природою, дають чіткі уявлення про навколишній світ.

Посилення уваги до емоційно-ціннісної сфери особистості у процесі екологічного виховання характерне для досліджень, здійснених стосовно дошкільного та молодшого шкільного віку (В.Зотова, Г.Марочко, Д.Мельник, Н.Пустовіт, Л.Різник, М.Роганової, Д.Струннікової, І.Цветкової, Л.Шаповал).

Виходячи з того, що якісно-змістовою характеристикою суб'єктивного ставлення є модальність, а міру відображення потреб особистості в об'єктах ставлення характеризує інтенсивність, дібрано критерії емоційно-ціннісного ставлення до природи: особливості сприйняття природи; характер емоційної реакції на красу природи; характер мотивів ставлення до природи та її охорони; характер оцінки власного ставлення й ставлення інших до природних об'єктів. Ці критерії є базовими для визначення типів емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку:

- **позитивно-активне емоційно-ціннісне ставлення** – у дітей сформований стійкий пізнавальний інтерес до явищ природи, мають уявлення про основні об'єкти неживої природи, їх властивості та стани, значення для живих істот, людей; вміють оцінювати стан навколишнього середовища та намагаються його покращити; отримують задоволення від спілкування з природою, вміють відгукуватися на прояви прекрасного в природі, прагнуть виразити свої емоції від спілкування з природою у творчій діяльності;

- **позитивно-пасивне емоційно-ціннісне ставлення** – діти отримують задоволення від спілкування з природою, чутливі до краси природи, відгукуються на прояви прекрасного в природі; знання дітей недостатньо повні і усвідомлені, застосовуються лише за допомогою дорослого; інтерес до природи поверховий; не завжди правильно можуть оцінити своє і чуже ставлення до природи, її практичне значення; дотримуються правил поведінки у природі, але має місце розходження реальної і вербальної поведінки; несистематично виявляють турботу про живі об'єкти, але на пропозицію дорослих виконують роботу старанно і сумлінно;

- **нейтральне емоційно-ціннісне ставлення** – знання дітей цієї групи недостатньо повні і усвідомлені; пізнавальний інтерес до природи ситуативний і нестійкий; краса природи не викликає у них позитивних емоцій, діти не мають бажання зображувати об'єкти природи; дотримуються правил і норм поведінки в природі; вміють доглядати за живими об'єктами, але роблять це лише за пропозицією дорослого; вміють оцінювати дії і вчинки інших;

- **негативне емоційно-ціннісне ставлення** – цю групу складають діти, які мають поверхові екологічні знання, не вміють застосовувати їх на практиці; байдужі до краси природи, не розуміють естетичної і практичної цінності природи; не можуть оцінити своє та ставлення інших до об'єктів природи; дотримуються правил поведінки у природному середовищі лише за умови контролю з боку дорослого; не виявляють дієвої допомоги природним об'єктам.

Констатуючий етап дослідження показав, що ставлення дітей старшого дошкільного віку до природи можна охарактеризувати як позитивне, проте значний відсоток дітей з позитивно-пасивним (33,3% - 40% у старших групах; 40% - 48% у підготовчих групах), нейтральним (20% - 23,3% у старших групах; 28% - 32% у підготовчих групах) та негативним (10% - 16,7% у старших групах; 8% - 16% у підготовчих групах) типом емоційно-ціннісного ставлення. Виявлені протиріччя між можливостями дошкільного віку і станом виховання досліджуваної якості особистості у практиці роботи дошкільних закладів освіти підтверджують необхідність наукового обґрунтування особистісно орієнтованої технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку.

У другому розділі **“Експериментальна перевірка технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку”** науково обґрунтовано особистісно орієнтовану технологію виховання емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до природи, розкрито методику, зміст та результати формуючого експерименту. Розробка технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку ґрунтується на розумінні виховної технології, що сформувався у педагогічній науці (В.Гузєєв, А.Нісімчук, О.Падалка, І.Підласий, Є.Полат, О.Пехота, О.Шпак). Найзагальніші принципи особистісно орієнтованих технологій виховання сформульовано у сучасній вітчизняній педагогічній науці (І.Бех, І.Зязюн, О.Сухомлинська). На цих принципах базується і технологія виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку. Специфічні принципи щодо застосування цієї технології обумовлюються сутністю емоційно-ціннісного ставлення та особливостями його прояву у дітей старшого дошкільного віку.

Будь-який виховний процес відбувається результативно за умови, що його зміст, структура забезпечують досягнення мети як кінцевого результату. Отже, перший принцип

технології виховання зазначеного ставлення – адекватність виховної технології передбачуваній меті – виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Виходячи з розуміння сутності педагогічної технології, важливе значення має структурування виховного процесу, обґрунтоване виділення і дотримання у ньому певних послідовних етапів. Звідси, другий принцип технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи – поетапність. Етапи процесу виховання емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до природи виділено з урахуванням структури і дотриманням взаємозалежності складових компонентів досліджуваної якості особистості: потреби особистості, викликані життєвою значущістю природи; емоції і оцінки як механізми безпосереднього переживання ставлення, цілі, що забезпечують свідоме ставлення й чіткі уявлення про результати дій; мотиви як переважаючі ставлення; дії як фактори стійкого й активного ставлення.

Враховуючи, крім означених, дані констатуючого етапу експерименту, у процесі виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей досліджуваного віку виділено такі етапи:

1 етап – спрямований на корекцію потреб, емоцій, мотивів дошкільників;

2 етап – спрямований на формування у дітей особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Третій принцип технології виховання емоційно-ціннісного ставлення – психологічна обумовленість характеру виховних впливів на кожному з виділених етапів. Виховні впливи визначаються сутністю та особливостями компонентів емоційно-ціннісного ставлення, добираються з урахуванням психологічного механізму розвитку ставлень у дітей певного віку так, щоб забезпечити сприятливі умови для переходу від кожної попередньої ланки цього механізму до наступної.

Серед засобів, що дозволяють корегувати ці компоненти, спонукати перетворення суспільної цінності природи на особистісну, ефективними є:

1. Ігрові завдання, тренінги на формування емоційного потягу, інтересу, схильності до взаємодії з природними об'єктами.
2. Соціально-моральні задачі екологічного змісту.

Корекційний вплив полягав у розширенні та посиленні духовної спрямованості потреб, пов'язаних з природою. На цьому етапі застосовуються ігрові завдання на усвідомлення різноманітних функцій природи як універсальної цінності. Особлива увага у цих засобах надається моральній, комунікативній, духовно-естетичній функціям тощо.

Надалі додаються завдання на корекцію мотивів взаємодії з природою – відбувається розширення мотивів, у дітей розвивається самооцінка. В результаті зазначених впливів

створюються сприятливі умови для корекції ставлення старших дошкільників до природи – зміни його з нейтрального й негативного – на позитивне.

Типологія завдань, спрямованих на корекцію потреб та забезпечення емоційної готовності до усвідомлення цінностей природи, ґрунтується на врахуванні таких базових параметрів суб'єктивного ставлення як широта, інтенсивність та ступінь стійкості.

Базові параметри суб'єктивного ставлення враховуються у таких видах ігрових завдань, тренінгів:

- на виявлення естетичної цінності розмаїття природних об'єктів і явищ, їх естетичної неповторності й виразності;
- на актуалізацію комплексу природних (візуальних, аудіальних, тактильних, нюхово-смакових, поведінкових) і соціальних (естетичного й етичного характеру) релізерів у процесі сприйняття особистістю природних об'єктів;
- на формування здатності емоційно і дієво відгукуватися на зустріч із природними об'єктами: почуттям, оцінкою, асоціацією, творчим зіставленням, трансформацією сприйнятого об'єкта в уяві, творчою дією з ним чи його образом (образотворчим, літературним, музичним, пластичним тощо).

З метою корекції мотивів емоційно-ціннісного ставлення, як підтверджують результати проведеного дослідження, недостатньо використання лише природного середовища. Необхідні також засоби впливу, що залучають до цих процесів потенціал соціальної взаємодії. Такими засобами є соціально-моральні задачі. Соціально-моральна задача екологічного змісту конструюється відповідно до психологічного розуміння цього типу задач, містить інформаційний та емоційний компоненти. Така задача подається як інформація про екологічну проблему, подію, вчинок чи факти поведінки, що характеризують взаємодію людини з природою, коли діти потрапляють у ситуацію вибору ставлення, позиції щодо предмету обговорення, відповідних практичних дій тощо. Проблеми докільця розглядаються таким чином не у загальному плані, а як такі, що стосуються кожного, і на які кожен впливає у повсякденному житті.

Спираючись на психологічні особливості дітей старшого дошкільного віку, виділено соціально-моральні задачі, що передбачають розвиток співпереживання й аналіз чужих та власних дій, поведінки, вчинків.

Розуміння, усвідомлення та емоційне переживання дитиною наслідків дотримання екологічно доцільної поведінки та діяльності, формування сталих тенденцій у поведінці ми розглядаємо як початковий етап зміни мотивів взаємодії з природними об'єктами.

Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку неможливе без інтеграції роботи педагогічного колективу та сім'ї. Оскільки сім'я й

дитячий садок мають свою специфіку, особливості впливу на дитину, свої виховні засоби. Важливо, щоб виховні впливи, здійснювані цими соціальними інститутами, взаємодоповнювали один одного, мали однакове спрямування, що сприяло б формуванню у дітей елементів екологічного світорозуміння, розвитку позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природного довкілля, формуванню реалістичних уявлень про об'єкти та явища природи, практичних умінь дбайливого ставлення до її компонентів. Отже, сім'я з'єднує здобуті дитиною у дошкільному закладі початкові уявлення про світ природи з її практичним і соціальним досвідом у повсякденному житті, розширює, поглиблює педагогічний вплив на особистість, що формується.

Аналіз досвіду родинного виховання і результати психолого-педагогічних досліджень свідчать, що досить часто батьки розуміють мету, до якої необхідно прагнути, виховуючи свою дитину, які особистісні якості слід у неї формувати, та зовсім не знають, як цього досягти. Цей факт спричинений їхньою невідповідністю до виховної роботи, нерозумінням складного процесу психічного розвитку дитини, самоцінності періоду дошкільного дитинства, а іноді й недостатнім усвідомленням відповідальності перед суспільством за виховання дитини.

Зазначені положення стали вихідними у створенні програми проєктів “Мій дім”, мета якої: а/ формування особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи у взаємодії сім'ї та дошкільного закладу; б/ залучення батьків до екологічного виховання дошкільників, формування єдиного екологічно виховуючого середовища “дитячий садок – дім (сім'я) дитини”.

Другий етап виховання емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до природи спрямовується на формування особистого досвіду спілкування з нею. На цьому етапі провідним є метод проєктів.

Для екологічного виховання дошкільників сприятливі такі специфічні особливості методу проєктів:

1. Інтегрує педагогічний процес з процесом взаємодії дитини з довкіллям (освоєння навколишнього середовища – природного та соціального). Вихователь супроводжує дитину в її життєдіяльності, тобто метод проєктів екстраполює педагогічний процес дошкільного закладу у навколишній світ.
2. Відкриває можливість формування у дитини власного життєвого досвіду взаємодії з навколишнім світом: дитина навчається основам організації спільної діяльності, вчиться узгоджувати власні дії, інтереси з інтересами та діями інших.
3. Враховує дитячі потреби, інтереси, вікові та індивідуальні особливості. Актуалізує суб'єктну екологічну позицію дитини, загалом позицію у педагогічному процесі.

4. Стимулює потреби у самовираженні, розвитку творчих здібностей, дитячу самостійність.
5. Дозволяє доцільно об'єднати зусилля дітей і дорослих (батьків, родини, сусідів, вихователів).
6. Дає можливість прогнозувати розвиток особистості.

У роботі з дітьми старшого дошкільного віку, враховуючи їх психологічні та індивідуальні особливості, визначено і експериментально підтверджено доцільність застосування екологічних проєктів, різних за домінуючими методами, кількістю учасників, тривалістю здійснення.

Такі проєкти мають певну загальну структуру, якої ми дотримувались у розробці екологічних проєктів для дошкільнят: визначення мети проєкту (та його окремих етапів); розробка проєкту – плану діяльності для досягнення поставленої мети; виконання проєкту; підведення підсумків виконання проєкту та визначення завдань для нових проєктів.

Застосування ігрових завдань, тренінгів, соціально-моральних екологічних задач, проєктів з метою виховання емоційно-ціннісного ставлення відповідно до виділених етапів неможливе без врахування типологічних та індивідуальних особливостей дітей досліджуваного віку. Отже, наступний четвертий принцип виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи - диференціація виховних впливів відповідно до типологічних та індивідуальних особливостей старших дошкільників.

Ефективність розробленої особистісно орієнтованої технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку визначалась у ході формуючого етапу експерименту. Дослідження здійснювалось у два етапи: 1) попередній та 2) основний. В ході кожного з них для реалізації поставленої мети вирішувалися такі завдання:

1 етап – уточнити організаційні вимоги до застосування розроблених засобів виховного впливу особистісно орієнтованої технології виховання емоційно-ціннісного ставлення;

2 етап – з'ясувати зміни емоційно-ціннісної сфери особистості дошкільника, а також виявити ставлення вихователів, батьків та дітей до розробленої технології.

Формуючий етап експерименту здійснювався у межах діючої у дошкільних закладах України програми “Малятко”, у якій виразно простежується екологічна та валеологічна спрямованість розділу “Рідна природа”. Завдання і зміст, визначені у програмі, допомагають старшим дошкільникам усвідомити значення природи для життя людей, необхідність її охорони. Програма містить системні знання, що підводять старших дошкільників до формування загальних природничих уявлень. У програмі “Малятко” ціннісне ставлення до

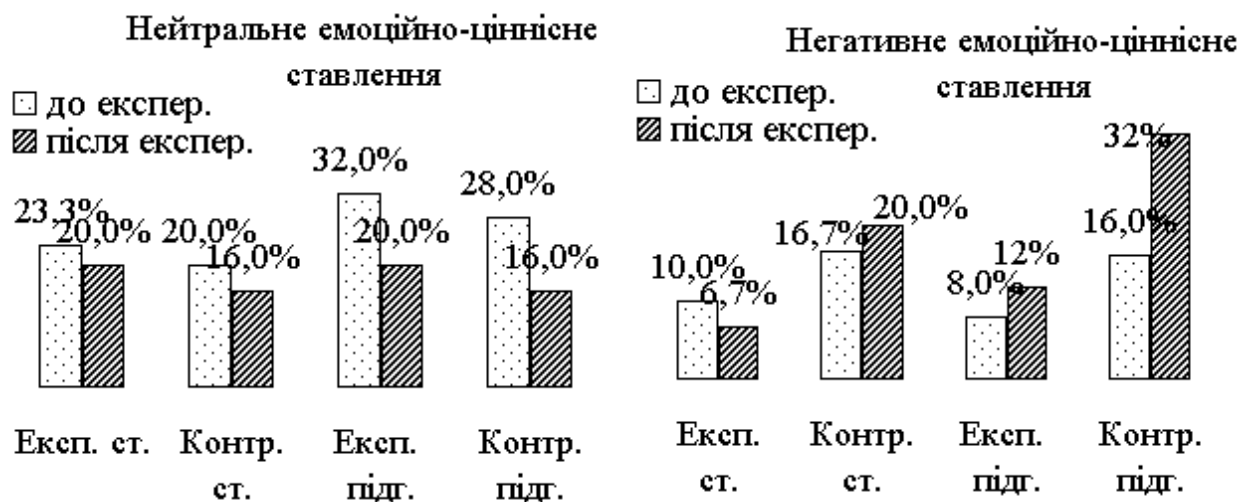
природи розкривається через її універсальність, що визначається естетичною, пізнавальною, моральною значущістю для людини і суспільства. Діти також оволодівають практичними вміннями і навичками створення умов для життя живих істот.

Експериментом не передбачалось змін у змісті цієї програми, нами було обгрунтовано і експериментально апробовано форми, методи та засоби екологічного виховання старших дошкільників.

У відповідності до структури формуючого етапу експерименту було виділено 4 експериментальних (2 старші, 2 підготовчі) та 4 контрольних (аналогічно експериментальним) групи дитячих садків № 816 м.Києва, №1 м.Ірпеня Київської області.

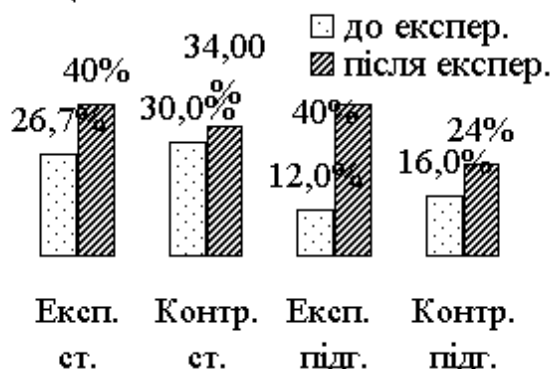
У експериментальних групах безпосередньо дисертантом чи під його керівництвом вихователями запроваджувалась науково обгрунтована технологія емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до природи. Всього у формуючому етапі експерименту брали участь 110 дітей старшого дошкільного віку.

Динаміка змін у емоційно-ціннісному ставленні до природи за виділеними типами подана у діаграмах:

Аналіз кількісних показників свідчить про суттєве збільшення чисельності дітей, яким властиве позитивно-активне емоційно-ціннісне ставлення, та зменшення кількості дітей з негативним емоційно-ціннісним ставленням у експериментальних групах порівняно з контрольними. Зменшення кількості дітей з позитивно-пасивним та нейтральним емоційно-ціннісним ставленням в експериментальних групах порівняно з контрольними переконує у доцільності використання розробленої технології виховання.

Позитивно-активне емоційно-
ціннісне ставлення

Позитивно-пасивне емоційно-
ціннісне ставлення

В цілому дослідження підтвердило основні положення гіпотези і дозволило зробити такі висновки:

1. Вивчення стану проблеми екологічного виховання у педагогічній науці продемонструвало, що значна кількість досліджень у дошкільній педагогіці присвячена систематизації знань про природу. У дослідженнях, присвячених проблемі формування ставлення до природи у дітей дошкільного віку, ставлення характеризується як бережливе, свідоме, ціннісне. Процес виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи /як складової екологічної культури особистості/ складний і пов'язаний із формуванням ряду структурних компонентів особистості: 1/ потреб, що обумовлені функціями природного довкілля; 2/ емоційної готовності до усвідомлення цінностей природи; 3/ мотивів взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи; 4/ особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи.

2. Виходячи з філософського та психологічного розуміння сутності цінностей та ціннісного ставлення, емоційно-ціннісне ставлення до природи розглядаємо як особливий вид суб'єктивного ставлення до цінностей природи, що виявляється в емоціях задоволення – незадоволення, радості – суму, захоплення – зневаги в процесі взаємодії з тими чи іншими об'єктами природи. Тобто, ціннісне ставлення до об'єктів природи, що характеризується зазначеними емоціями, і виступає метою виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку. Критеріями емоційно-ціннісного ставлення до природи у дослідженні визначено: особливості сприйняття природи; характер емоційної реакції на красу природи; характер мотивів ставлення до природи та її охорони; характер оцінки власного ставлення й ставлення інших до природних об'єктів.

3. У дослідженні розроблено методику визначення сформованості емоційно-ціннісного ставлення до природи, якою передбачено виконання серії завдань на з'ясування емоційних, інтелектуальних, ціннісних, діяльнісних проявів у взаємодії з природою. За базовими критеріями

та обґрунтованою методикою виділені якісні характеристики типів емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до природи: позитивно-активного, позитивно-пасивного, нейтрального, негативного.

4. Результати анкетування вихователів, батьків та дані констатуючого експерименту свідчать, що у дітей старшого дошкільного віку можливо сформувати позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи. Проте у навчально-виховному процесі дошкільного закладу природа, переважно, використовується як засіб розумового, естетичного розвитку дітей; виховання у дітей позитивного ставлення до природи в умовах дошкільного закладу майже не підтримується сім'єю. Виявлені протиріччя між потенційними можливостями дітей старшого дошкільного віку у вихованні емоційно-ціннісного ставлення до природи і станом виховної практики засвідчили необхідність розробки науково обґрунтованої особистісно орієнтованої технології виховання емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до природи.

5. Запропонована технологія ґрунтується на принципах особистісно орієнтованого виховання. Специфічні принципи технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи обумовлюються сутністю цього ставлення та його особливостями у дітей досліджуваного віку. Відповідно до психологічного механізму виховання досліджуваної якості особистості технологія передбачає два етапи: 1/ корекція потреб, емоцій, мотивів дошкільників; 2/ формування у дітей особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи. На кожному з етапів застосовуються відповідні виховні засоби: на першому – ігрові завдання, тренінги на формування емоційного потягу, інтересу, схильності до взаємодії з природними об'єктами; соціально-моральні задачі екологічного змісту; на другому – екологічні проекти. Експериментальна робота здійснювалась в межах змісту передбаченого програмою “Малятко” і стосувалася переважно процесуального аспекту навчання та виховання дітей у дошкільному закладі.

6. Результати роботи в експериментальних групах свідчать, що негативне та нейтральне емоційно-ціннісне ставлення перетворюються у позитивно-пасивне, а останнє за умови забезпечення необхідних умов має тенденцію до переходу в позитивно-активне. Позитивно-активне ставлення до природи є підґрунтям для формування екологічної культури особистості. Воно виявляється не тільки в усвідомленні цінностей природи, але і в ініціативному прагненні до дотримання природоохоронних норм в незнайомих умовах і ситуаціях, намаганні відповідно впливати на інших дітей.

7. Проведене дослідження не претендує на повне розкриття педагогічних умов та психологічних механізмів виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку. Подальшого вивчення вимагають основи виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей середнього дошкільного віку; особливості поведінки дітей в початковій школі залежно від типів цього ставлення в дошкільні роки; особливості емоційно-

ціннісного ставлення до природи у дітей сільської та міської місцевості, а також особливості виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у хлопчиків і дівчаток; поглибленого дослідження варті педагогічні умови виховання цієї якості особистості у взаємодії дошкільного закладу і сім'ї.

Основні положення та результати дослідження відображено в таких публікаціях:

1. Маршицька В.В. Природа відкриває свої таємниці //Дошкільне виховання. – 1999. - № 7. – С. 14 – 15.
2. Маршицька В.В. Захищені законом //Дошкільне виховання. – 2000. - №3. – С. 12 – 14.
3. Маршицька В.В. Лісові ігри //Дошкільне виховання. – 2000. - №10. – С. 20 – 21.
4. Маршицька В.В. Екологічні проекти //Дошкільне виховання. – 2001. - №5. – С. 24 – 25.
5. Маршицька В.В. Теоретичні основи виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку /Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) – Зб. наук. праць. - К.: Пед. думка, 2000. Кн.1.- 340 с. - С. 148 – 154.
6. Маршицька В.В. Софія Русова про екологічне виховання дошкільників / Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції 17-19 листопада 1999 р. – Чернівці. - С. 163 – 166.
7. Маршицька В.В. Наступність в екологічному вихованні дошкільників та молодших школярів /Еколого-натуралістична творчість. Науково-методичний вісник №3 – К., НЕНЦ, 2002. - С. 242 – 244.

АНОТАЦІЯ

Маршицька В.В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.08 – дошкільна педагогіка. – Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2003.

Дисертацію присвячено питанням виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку. Розроблено та експериментально перевірено особистісно орієнтовану технологію виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку; визначено його критерії, показники, етапи, засоби виховного впливу.

Доведено, що ефективність експериментальної технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у старших дошкільників забезпечується єдністю впливу на інтелектуальну, емоційну та діяльну сфери особистості і здійснюється поетапно через розширення потреб і

мотивів взаємодії з природою та формування особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Ключові слова: виховання, особистісно орієнтована технологія, природа, емоційно-ціннісне ставлення.

АННОТАЦІЯ

Маршицкая В.В. Воспитание эмоционально-ценностного отношения к природе у детей старшего дошкольного возраста. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.08 – дошкольная педагогика. – Институт проблем воспитания АПН Украины, Киев, 2003.

Изучение состояния проблемы экологического воспитания в педагогической науке свидетельствует о том, что большинство исследований в дошкольной педагогике посвящены преимущественно систематизации знаний. В исследованиях, посвященных проблеме формирования отношения к природе у детей дошкольного возраста, отношение характеризуется как бережное, заботливое, сознательное, ценностное. Процесс воспитания эмоционально-ценностного отношения к природе /как составляющей экологической культуры личности/ связан с формированием таких структурных компонентов личности: 1/ потребностей, обусловленных функциями природы; 2/ эмоциональной готовности к осознанию ценностей природы; 3/ мотивов взаимодействия с природой на основе осознания ценностей природы; 4/ собственного опыта эмоционально-ценностного отношения к природе.

Исходя из философского и психологического понимания сущности ценностей и ценностного отношения, эмоционально-ценностное отношение к природе рассматривается как особый вид субъективного отношения к ценностям природы, проявляющийся в эмоциях удовольствия – неудовольствия, радости – огорчения, восторга – пренебрежения в процессе взаимодействия с объектами природы. Критериями эмоционально-ценностного отношения выступают: особенности восприятия природы; характер эмоциональной реакции на красоту природы; характер мотивов отношения к природе и к ее охране; характер оценки собственного отношения и отношения других к природным объектам.

В исследовании на основе базовых критериев и методики определения сформированности эмоционально-ценностного отношения к природе, которой предусмотрено выполнение серии заданий на выяснение интеллектуальных, ценностных, деятельных проявлений при взаимодействии с природой, выделены качественные характеристики типов эмоционально-ценностного отношения старших дошкольников к природе: положительно-активного, положительно-пассивного, нейтрального, отрицательного.

Результаты анкетирования воспитателей, родителей и данные констатирующего эксперимента свидетельствуют, что у детей старшего дошкольного возраста возможно сформировать положительное эмоционально-ценностное отношение к природе. При этом в учебно-воспитательном процессе дошкольного возраста природа, преимущественно, используется как средство умственного, эстетического развития; воспитание у детей положительного отношения к природе недостаточно поддерживается семьей. Установленные противоречия между потенциальными возможностями детей старшего дошкольного возраста и состоянием воспитательной практики свидетельствуют о необходимости разработки научно обоснованной лично ориентированной технологии воспитания эмоционально-ценностного отношения к природе у детей старшего дошкольного возраста.

Предлагаемая технология базируется на принципах лично ориентированного воспитания. Специфические принципы технологии воспитания эмоционально-ценностного отношения к природе обусловлены сущностью этого отношения и его особенностями у детей исследуемого возраста. В соответствии с психологическим механизмом воспитания исследуемого качества личности технология состоит из двух этапов: коррекции потребностей, эмоций, мотивов; формирование у детей собственного опыта эмоционально-ценностного отношения к природе. На каждом этапе применяются соответствующие воспитательные средства: на первом – игровые задания, тренинги на формирование эмоционального влечения, интереса, склонности к взаимодействию с природными объектами; социально-моральные задачи экологического содержания; на втором – экологические проекты.

Результаты работы в экспериментальных группах свидетельствуют, что отрицательное и нейтральное эмоционально-ценностное отношение к природе изменяется на положительно-пассивное, а последнее, при соблюдении необходимых условий, имеет тенденцию перехода к положительно-активному отношению. Положительно-активное отношение к природе является основой для формирования экологической культуры личности. Оно проявляется не только в осознании ценностей природы, но и в инициативном желании соблюдать природоохранные нормы в незнакомых условиях и ситуациях, стремлении влиять на других детей с целью соблюдения ими этих норм в поведении.

Данное исследование не претендует на полное раскрытие педагогических условий и психологических механизмов воспитания эмоционально-ценностного отношения к природе у детей старшего дошкольного возраста. Дальнейшей разработки требуют основы воспитания эмоционально-ценностного отношения к природе у детей среднего дошкольного возраста; особенностей поведения младших школьников в зависимости от типов исследуемого отношения в дошкольные годы; особенности эмоционально-ценностного отношения к природе у детей сельской и городской местности, а также особенности воспитания эмоционально-ценностного

отношения к природе у мальчиков и девочек. Более глубокого исследования заслуживают педагогические условия воспитания этого личностного качества во взаимодействии дошкольного учреждения и семьи.

Ключевые слова: воспитание, личностно ориентированная технология, природа, эмоционально-ценностное отношение.

ANNOTATION

Marshytska V.V. Upbringing of emotional and valuable attitude to the nature of children of elder preschool age. – Manuscript.

Thesis for a degree of a candidate in pedagogical sciences by speciality 13.00.08. – Preschool Pedagogics. Institute of Upbringing Problems. Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2003.

Dissertation focuses on the issues of upbringing of emotional and valuable attitude to the nature of children of elder preschool age. The techniques for upbringing of emotional and valuable attitude to the nature of children of elder preschool age were developed and experimentally proved; criteria, indicators, stages and means of educational impact were revealed.

The efficiency of experimental techniques for upbringing of emotional and valuable attitude to the nature of children of elder preschool age is proved to be ensured by observing the following conditions: simultaneous impact on the intellectual, emotional and activity aspects of an individual; extended needs and motives to interact with nature.

Key words: upbringing, personality oriented techniques, nature, emotional and valuable attitude.